

Marie ČECHOVÁ
Praha

Dva bohemistické časopisy¹

Keywords: Bohemistyka, Český jazyk a literatura, bohemistické časopisy, vzdělávání učitelů češtiny, tematické okruhy, vývoj časopisu

Klíčová slova: Bohemistyka, Český jazyk a literatura, bohemistické časopisy, vzdělávání učitelů češtiny, tematické okruhy, vývoj časopisu

Abstract

Study briefly introduces and compares two Czech journals: „Bohemistyka“, published in Poland and „Český jazyk a literatura“, published in Czech Republic. Then focuses on the articles of journal „Český jazyk a literatura“, which may attract foreign Bohemists and Czech language lecturers abroad and analyzes texts about Czech for foreigners. Afterwards author discusses linguistically-oriented themes as they are reflected in the development of the journal since 1950's.

Příspěvek nejprve stručně představuje a porovnává dva bohemistické časopisy, „Bohemistyku“, vydávanou v Polsku, a „Český jazyk a literatura“, vydávaný v Česku. Pak se soustředí na příspěvky v „Český jazyk a literatura“, jež mohou zaujmout zahraniční bohemisty a lektory češtiny v zahraničí, analyzuje texty orientované na češtinu pro cizince. Poté postihuje lingvisticky orientované tematické okruhy, jak se odrážejí ve vývoji časopisu od r. 1950.

Bohemista český i zahraniční vyučující češtinu jako jazyk mateřský i cizí nebo druhý má k dispozici dva časopisy. Protože čtenář „Bohemistyky” pravděpodobně zná tento časopis dost důvěrně, dotkneme se ho jen zběžně a zaměříme se na časopis věnovaný češtině a jejímu vyučování, vydávaný v Česku už od roku 1950.

¹ Část tohoto příspěvku věnovaná zaměření a vývoji tematiky a jejího řešení v časopisu „Český jazyk a literatura” je zkrácenou a poněkud upravenou verzí referátu Čeština pro cizince z pohledu časopisu „Český jazyk a literatura”, předneseného na 8. mezinárodním sympoziu *Čeština jazyk evropský a světový*, konaném na Filozofické fakultě UK v Praze ve dnech 16. až 20. srpna 2016.

Novější „Bohemistyka” je sice teprve patnáctiletá, ale našla si čtenáře jak v Polsku, tak v zahraničí. Je o to záslušnější, že časopis o češtině a jejím vyučování vychází v zahraničí, a to jako jediný, ponecháme-li stranou popularizující a širě orientovaný list „Krajiny češtiny” a jiná drobná periodika

„Bohemistyka” vznikla a žije jen a jen zásluhou Mieczysława Bawolského, který ji doslova vydupal ze země. Povedlo se mu to mimochodem i proto, že si vydobyl mezi češtináři v Česku i ve světě přední pozici svou neúnavnou prací odbornou i organizátorskou. A tak autoři neváhají v něm publikovat svoje i mnohdy zásadní příspěvky, a to stejně jako v časopise „Český jazyk a literatura” články jazykovědné, literárně vědné, lingvodidaktické i literárnědidaktické.

Oba časopisy obsahují jednak zásadní články a stati, i příspěvky diskusní, články z praxe, interpretace a recenze odborných i uměleckých textů, zajímavosti ze světa bohemistiky (o jejich významných představitelích, mezinárodních setkáních a jiných důležitých událostech z oboru).

Předpokládáme, že ne všichni čtenáři „Bohemistyky” znají „Český jazyk a literaturu”, a znají-li ho, snad se rádi seznámí i s jeho charakterem, jak se proměňoval za dobu své existence. Možná, že některé příspěvky nebo rubriky je mohou zaujmout a podnítit jejich vlastní tvorbu.

Založením časopisu „Český jazyk a literatura” se češtinářům dostalo možnosti soustavného samostatného studia aktuální odborné problematiky. Před druhou světovou válkou problémy vyučování češtině byly zařazovány do časopisů širě zaměřených. Roku 1950 začal vycházet „Český jazyk”, ten tak patří mezi naše nejstarší filologicky orientované časopisy. Zpočátku zahrnoval i problematiku literární, v r. 1953 se osamostatnila literární složka a vznikla „Literatura ve škole”, oba časopisy byly v r. 1959 opět spojeny pod názvem „Český jazyk a literatura”, přinášející od té doby čtenářům poučení z obou složek bohemistiky.

Při naprosté absenci dosavadního soustavného odborného postgraduálního vzdělávání je časopis jediným snadno dostupným p r o -

středkem vzdělávání nejen učitelů češtiny Čechů, ale i učitelů v zahraničí, spolu s časopisem „Bohemistika“ (o jeho 15letém působení viz v „Českém jazyce a literatuře“ v letošním ročníku 67, 2016/2017).

Časopis „Český jazyk a literatura“ se věnuje cíli a obsahu vyučování, pomáhá vyučujícím informacemi o různých vyučovacích metodách a technologiích, diskusemi o problémových jevech jazykových, literárních, výukových Zveřejňuje interpretace literárních děl klasických i současných, připomíná i autory pozapomenuté, ale hodné pozornosti učitelů a studentů. Čtenáři dostávají odpovědi na aktuální jazykové otázky, jsou informováni o vycházející odborné i krásné literatuře, o významných setkáních bohemistů doma, např. o sympoziích organizovaných Ústavem bohemistických studií na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, i o akcích zahraničních, např. o pravidelných mezinárodních setkáních v polském Valbřichu a Ratiboři (organizovaných od roku 2001 M. Balowským), o opakovaných berlínských zasedáních Berliner Bohemica/Slovacica, o výročních významných, nejen českých lingvistů a literátů (např. o V. Mokijenkovi, o G. A. Liličové, v 1. čísle letošního ročníku 2016/2017 vychází medailon M. Balowského k jeho šedesátinám)...

Časopis je učitelům pomocníkem, který je ochrání např. před takovými lapsy, že budou vymáhat od studentů jevy dávno překonané či teorií odmítané. Případy zastaralých a nesprávně vykládaných jevů najdeme i v učebnicích pro cizince (jak se o tom můžeme dočíst v knize M. Hrdličky 2009). Časopis proto informuje o změnách v kodifikaci, aby učitelé neodmítali a nepovažovali za chyby jevy nověji kodifikované. Této problematice se věnuje samostatná pravidelná rubrika Jazyková poradna.

V časopise „Český jazyk a literatura“ od r. 1990 nachází čtenář speciální okruhy a texty zaměřující se na studium češtiny jako cizího jazyka (na tomto místě vědomě zjednodušíme, neodlišujeme ji od češtiny jako druhého jazyka) s cílem poukázat na to, čím se v něm může inspirovat učitel studentů-cizinců doma i v zahraničí. Přitom podotýkáme, že i před r. 1990 takto zaměřené články ča-

sopis obsahoval, ale nyní se jejich intenzita zvýšila. Nemine ročník, aby v něm nebylo několik článků takto zaměřených, a to pro důležitost problematiky:

Společenské změny v 90. letech vedly k značnému zvýšení zájmu o studium češtiny v zahraničí i cizinců v Česku.

V 90. letech do Česka přibýlo množství cizinců z desítek různých zemí, a proto bylo nasnadě věnovat péči nově přibývším žákům neznalým češtiny, aby se mohli zapojit do výuky. Jim jsme se v druhé polovině 90. let soustavně věnovali a od poloviny 90. let jsme publikovali výsledky výzkumů a na nich založené instrukce pro práci učitelů s nimi, opakovaně M. Čechová a L. Zimová v „Českém jazyce a literatuře“, v „Naší řeči“ i v „Bohemistice“ (viz Čechová 2012, kap. 9–11).

Vcelku obecně je přijímáno konstatování o vlivu výuky mateřského jazyka na výuku cizojazyčnou, ale naše šetření prokázala i vliv cizojazyčné výuky na výuku mateřštině (viz Čechová 2005/2006). I gramatické články M. Hrdličky lze využít jak ve výuce cizinců, tak Čechů (články M. Hrdličky zná i čtenář „Bohemistiky“, protože v ní pravidelně publikuje, ale spíše příspěvky o vybraných jazykových jevech, takové v „Českém jazyce a literatuře“ zařazujeme do rubriky Z jazykové poradny). Protože narůstá počet bilingvních, a dokonce trilingvních dětí, zaměřil se časopis i na tuto problematiku (např. M. Hrdlička a M. Boccou-Kestřánková nebo H. Lesemannová, která postihla výuku na bilingvním gymnáziu ve Švýcarsku).

Pozornost čtenářů vždy přitahují zajímavé články o češtině ve světě, o jejím postavení a kontaktech s jinými jazyky, jak o nich píše např. S. Newerkla – o konvergenčních procesech v středoevropském jazykovém areálu a o češtině v monarchii, J. Lukášová a A. Debická o jazykových vztazích česko-polských, J. Stejskal podal přehled o češtině na amerických univerzitách a o organizování češtinářů, D. Short o nárocích na výuku češtině v Anglii, M. Maroušková o češtině v euregionech. Ta na ukázkách předvedla saskou praxi na školách poblíž českých hranic, na smíšené střední škole v Pirně a na vysoké škole v Žitavě, s níž mám i já dlouholeté zkušenosti.

Pro učitele cizinců jsou podnětné a cenné výměny zkušeností českých hostujících profesorů a lektorů i zahraničních učitelů z výuky cizinců. Jmenujme některé: K. Kučera a I. Bozděchová z USA, ta i z Koreje a spolu s G. Gombarovem i z Azerbajdžánu, o dějinách bohemistiky a její výuce v Azerbajdžánu psal i E. Mehralijev; Amr Saber a F. Ondráš o češtině v Egyptě, jediném africkém státě se samostatnou bohemistikou, R. Zschärlichová, H. Adamová, J. Hasil a P. Mareš o různých bohemistických pracovištích v Německu: v Berlíně, Lipsku, Bonnu; M. Hrdlička a J. Světlá o češtině v Belgii, P. Hauser a H. Poláková ve Slovinsku, H. Stranjiková v Chorvatsku, K. Vondrák ve Finsku, výuku češtiny „z konce světa“, ze Španělska, přiblížila K. Vlasáková-Couceirová a M. Hrdlička. Přivítáme příspěvky i o výuce češtiny v polských školách.

O počátcích výuky češtiny na vídeňské univerzitě psali poutavě J. Vintr a S. Newerkla, o jeho učebnicích (napsaných spolu s H. Soděyfiovou) se dočteme u P. Mareše. Opakovaně z Číny (tam má bohemistika dlouhou tradici, od 50. let 20. století) posílal své zajímavé postřehy J. Kostečka. Kde a jak studovat češtinu ve V. Británii se doví čtenář z příspěvků D. Shorta a D. Zítkové, kde vůbec studovat češtinu pak od J. Hasila. Představena byla i univerzitní studia a studijní programy dalších univerzit, např. z Japonska, Itálie, Irska, Rumunska. Neméně čtenářsky přitažlivé jsou články na téma: Jak nás vidí oni, Češi z pohledu cizinců; o tom viz např. Amr Saber, S. Newerkla, D. Short, J. Hasil.

Inspiraci mohou získat i učitelé češtiny z článků o výuce mateřštiny v cizích zemích (např. Loudová psala o zkušenostech ze SRN, K. Kučera z USA, S. Štěpáník z Anglie) nebo i z informací o vzdělávání a zkouškách českých žáků v cizích zemích, např. J. Jonák, jistě i příspěvky z Polska by mohly obohatit učitele z Česka.

Za základní pokládáme studie o lingvodidaktických problémech vyučování české gramatiky u cizinců, diskuse o vztahu komunikační metody a zásady „mluvit bez mluvnice“. Tomu se v našem časopise cílevědomě věnuje především (nejen ve svých knižních publikacích) téměř každoročně Milan Hrdlička, naposledy v po-

sledním letošním čísle o principu analogie v českém tvarosloví; nový ročník 67 (2016/2017) přinese jeho novou morfologicko-lexikální studii.

Pokud má čtenář zájem, může na následujících řádcích sledovat vybraná jazyková témata, tak jak procházela v průběhu desíletí časopisem „Český jazyk a literatura“.

Od počátku se vedly v časopise mnohé diskuse, jichž se účastnili významné osobnosti, Bohuslav Havránek, Jaromír Spal, František Daneš, Petr Sgall aj., z pedagogů např. Otokar Chlup a Jaromír Kopecný.

Z odborných diskusí lingvistických jmenujme vracející se diskusi o strukturalismu, jež začala hned od počátku 50. let, v druhém ročníku časopisu. V ní se strukturalismu podkládalo zcela neprávem „v důsledku pseudomarxistické teorie“ přeceňování sémantiky a syntaxe na úkor tvarosloví. Několik desetiletí je však už jasné, že právě sémantika spolu se syntaxí (včetně textové) tvoří právem podstatnou složku jazyka, ale je dodnes ve výuce jak Čechů, tak cizinců uplatňována nedostatečně. Naopak znalost jednotlivých jevů z formální morfologie a pravopisu jsou ve výuce přeceňovány na místo toho, aby byly upřednostňovány vyšší jazykové roviny, zvláště textová, která by měla být součástí přípravy na souvislý projev. Proto se tato problematika v posledních desíletích dostává stále častěji v časopise do popředí.

Připomeňme dále významnou diskusi o podstatě jazykového vyučování z přelomu 50. a 60. let, jež se v časopise rozvinula. Např. pedagog O. Chlup vstoupil do sporu s B. Havránkem, F. Trávníčkem, J. Běličem aj. o postavení mluvnice ve výuce (chtěl omezením mluvnice odstraňovat verbalismus ve vyučování). Tento spor se stále na stránky časopisu vrací, v současnosti se dotýká více výuky češtiny pro cizince (píše o ní opakovaně např. M. Hrdlička).

V 60. letech se na stránkách časopisu rozhořela diskuse mezi literárně a jazykovědně orientovanými badateli pod názvem *Jeden, nebo dva předměty?* Bohuslav Havránek v diskusi s literáty, zastoupenými Josefem Šlajerem a Daliborem Píckou, kteří žádali odpojení

literární složky od jazykové a její připojení k výchovám (hudební, výtvarné), vyzdvihoval úlohu jazyka v literární tvorbě, jazyk jako její jediný prostředek. Havránkova prestiž a jeho argumentace rozhodly, že obě složky zůstaly spojeny v jednom předmětu; u cizojazyčné výuky cizinců se o jejich spojení nikdy nepochybovalo.

Diskuse se vrátila do časopisu na přelomu století. Za osamostatnění jazykové složky na střední škole se tentokrát stavěl Jiří Kostečka, a to z pragmatických důvodů: aby bylo patrné, jak je jazyková složka na střední škole podceňována (má na většině škol pouze jednu týdenní hodinu). Ani tentokrát se stav obecně nezměnil, avšak některé střední školy přidávají českému jazyku týdenní hodinu.

V 60. letech minulého století byla dále v popředí zájmu české jazykovědy *rationalizace*, resp. zjednodušení *pravopisu*. Pravopisná komise pod vedením F. Daneše připravovala návrh změn (tehdy i v návaznosti na změny v psaní *i/y* ve slovenském pravopise). Obdobné tendence se opakovaly počátkem 80. a 90. let a opakují se periodicky i v pozdějších desetiletích. Průzkumy ukazují, že veřejnost je obecně sice pro změny, ale při úvahách o úpravách konkrétních jevů je proti nim.

V posledních letech časopis poskytuje místo výzkumníkům z Ústavu pro jazyk český, opakovaně pro výsledky zkoušek ověřujících a uveřejňujících názory na *psaní velkých písmen* (viz články I. Svobodové, M. Pravdové ad., jež svědčí o nesnadnosti řešení). Články v „Českém jazyce a literatuře“ jsou dokladem, že problémy s psaním velkých písmem se jen posouvají vždy „o patro“ výše nebo níže, ale řešení je v nedohlednu, ne-li za platnosti současných principů nereálné. Ostatně už V. Šmilauer zpochybňoval užitečnost velkých zásahů do pravidel:

U vysoce kulturního národa s rozsáhlou literaturou by to znamenalo prudký otřes s neblahými následky (Šmilauer 1972, s. 246).

Pro zahraniční bohemisty mohou být podnětné i jiné články, o *pravopise*, *morfologii*, *slovtvorbě* i *syntaxi*. U cizinců je podstatné nebazírovat na ovládnutí jednotlivostí, naopak soustředit se na *pro-*

duktivní typy a modely a na jevy *v řeči* vysoce *frekventované*, ty by si měli studující osvojit a užívat jich analogicky. Rozhodující je osvojení si systému a schopnosti osvojeného užívat, to platí stejně pro studenty cizince jako pro české žáky nižších stupňů škol.

Od 90. let na stránkách „Českého jazyka a literatury“ probíhá s přestávkami *diskuse o spisovné a obecné češtině*, sem se přesunula ze „Slova a slovesnosti“ a z „Naší řeči“; nejaktivnějším autorem v diskusi byl na přelomu století P. Sgall, vystupující ve prospěch posunu spisovnosti směrem k obecné češtině. Ta je pro studium cizinců značně svízelnou překážkou, pokud studují v zahraničí a přijíždějí pokračovat v něm do Čech (neplatí to tak pro Moravu), protože nerozumějí běžné mluvě na ulici a vůbec na veřejnosti. Sama mám zkušenosti z 80. let s postgraduaty z Egypta (pozdější už tak velké problémy neměli) a se současnou studentkou z Maďarska, kteří měli na počátku studia značné dorozumívací potíže. Tím netvrdím, že je třeba studium počínat od obecné češtiny; kursy a jejich postupy jsou ovlivňovány rozmanitými faktory, záleží na účelu studia a zaměření studujícího, na jeho cílech. Pokud jde o soustavné studium, je třeba začínat od češtiny spisovné, od jejích produktivních typů slovtvorných, morfologických, syntaktických i textových a k nim postupně připojovat frekventované jevy nepravidelné.

V 80. letech probíhaly v časopise živé *rozpravy o pojetí vyučování syntaxi*, o tom, jak do výuky vnést výsledky bádání o větných strukturách a o větné sémantice v souvislosti s tvorbou výpovědi, zvláště se na ní podíleli J. Hrbáček, Z. Hlavsa, O. Müllerová, J. Spal, J. Novotný. Josef Hrbáček např. klasický přístup chápe jako přístup příjemce/vnímatele k hotové výpovědi, přístup valenční jako přístup tvůrce věty, resp. výpovědi (jeho podrobné výklady viz Čechová 1995).

Syntaktická problematika nebyla opuštěna, stále se na stránky časopisu vrací pro svůj složitý charakter a obtíže při vyučování (v současnosti pozornost vzbuzují články L. Zimové). Avšak odborníci na cizojazyčnou výuku věnují této stránce jazyka a řeči v časopise malou

pozornost, přitom výzkumy potvrdily, že právě stavba věty činí cizincům značné potíže i ve vyšších stádiích osvojování jazyka.

Historií časopisu se táhnou u k á z k y j a z y k o v ý c h r o z b o - r ů i úvahy zvláště o větných rozborech, o tom, mají-li, či nemají-li ve výuce vzdělávací a komunikační oprávnění. Jsme přesvědčeni o jejich užitečnosti (i pro cizince) pro tvorbu výpovědí, avšak jen tehdy, nejsou-li to jen mechanická cvičení, spočívající vlastně v „nalepování vinětek” (je to přísudek, je to podmět, je to předmět).

Spolu s ú v a h a m i n a d s y n t a k t i c k ý m i a s y n t a k t i c - k o s t y l i z a č n í m i n e d o s t a t k y s e o p a k u j í n á r k y n a d t í m , ž e s l o h o - v á v ý c h o v a (dnes bychom řekli spíše komunikační) je nejslabší článek jazykového vyučování. Na základě vlastní zkušenosti práce s cizinci tvrdím, že se osvědčují semináře praktické stylistiky pro bohemisty (o tom viz Čechová 2015), ale jejich vedení (mají-li být užitečné) je náročné pro učitele i studenty kvůli nezbytnosti stálé pohotovosti využít kdykoliv kterýchkoliv jazykových, stylizačních a textových znalostí a schopností podle momentálních požadavků studentů.

Jak patrně, v časopise se téměř periodicky opakují některá témata s týmiž problémy, někdy se dokonce zdá, že se příliš nepostoupilo v jejich úspěšném řešení, ale porovnáme-li předchozí stav i stanoviska se současností, přece jen jisté posuny nalézáme.

Přiblížením cíle a obsahu časopisu „Český jazyk a literatura” jsme chtěli zahraničním bohemistům a učitelům češtiny cizinců ukázat, že mohou prostřednictvím tohoto časopisu obohatit své poznatky ze svého oboru, mohou si vyměňovat své zkušenosti a přispět i učitelům češtiny v Česku k rozšíření jejich obzoru.

Literatura

- Čechová M., 2005/2006, *Paradoxně: od jazyka cizího k mateřštině*, „Český jazyk a literatura”, s. 222–227.
- Čechová M., 2012, *Řeč o řeči*, Praha: Academia.
- Čechová M., 2015, *Věcné styly ve vzdělávání bohemistů-cizinců*, „Bohemistika” XV, č. 2, s. 103–108.

Čechová M. a kol., 1995, *Čeština – řeč a jazyk*, 1. vydání, Praha: ISV nakladatelství.

Hrdlička M., 2009, *Gramatika a výuka češtiny jako cizího jazyka*, Praha: UK.

Šmilauer V., 1972, *Nauka o českém jazyku*. Praha: SPN.